

BULGARİSTAN TÜRKLERİ'NİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

HÜSEYİN MEMİŞOĞLU

Bulgaristan Türkleri, XIX. yüzyıl Türkiye'si'nin Tuna ve Edirne vilayetleri Türkleridir. Beşyüzyıl Türk toprağı olan bu iki önemli vilayette Türk nüfusu büyük bir yekün tutuyordu. 1876 yılında Tuna vilayetinin altı sancağında (Niş sancağı hariç) 1.130.000 Bulgar ve 1.120.000 Türk vardı. Berlin Andlaşması'yla Doğu Rumeli adını alan Filibe ve İslimye sancaklarında ise, yine 1876'da 483 bin Bulgara karşılık 681 bin Türk yaşıyordu¹. Yani 1876 yılında sözü geçen bu iki vilayette yaşayan nüfusun yüzde 52.7'sini Türkler teşkil ediyordu. İşlenebilen tarım topraklarının ve ormanların yüzde 60-70 kadarı da Türklerin elindeydi. Bulgar bilim adamları tarafından yapılan araştırmalara göre, 1874'te Kuzeydoğu Bulgaristan'da Türklerin toplam olarak toprak mülkiyeti içerisindeki durumları şöyle verilmektedir.

Tablo 1 : 1874'te Kuzeydoğu Bulgaristan'da Türklere ait toprak miktarı ve oranı².

Toprak Mülkiyet Türü ³	Str. Dimitrov'a göre	Sl. Draganova'ya göre
150 Dönümden fazla		
Türk mülkleri	37.455	150.399
150 dönüme kadar		
Türk köylüleri	261.894	265.316
Türklerin elindeki toplam topraklar (dönüm)	299.349	415.715
Sayılan toplam toprak mülkiyeti	541.860	692.797
Türklerin sahip olduğu toprak oranı	% 55	% 60

¹ Bilâl N. Şimşir, Bulgaristan Türkleri, Ankara, 1986, s. 18.

² 100 Godini Bilgarska İkonomika (Yüz yıl Bulgar ekonomisi) Sofiya, 1978, s. 29, Tbl. 5).

³ Tatar ve Çerkez köylerinin dahil olduğu belirtiliyor.

Buradaki verilere göre, Kuzeydoğu Bulgaristan'daki toprakların Straşimir Dimitrova göre yüzde 55'i, Slavka Draganova'ya göre yüzde 60'ı Türk nüfusuna ait olduğu görülmektedir. Yalnız tarımda değil, aynı zamanda zanaatta ve ticaretle Türkler üstün durumda idiler. Nikolay Todorov'un verdiği tahminlere göre, Tuna vilayetinde ticaretin yüzde 52.6'sı, zanaatçı esnafın yüzde 57'si Türklerin elinde bulunuyordu. Memur kısmının da yüzde 71.7'sini Türkler teşkil ediyordu. Ancak ücretli çalışan işçilerin yüzde 54.1'ni Bulgarlar, 42.7'sini ise Türkler oluşturuyordu⁴. Türklerin iktisaden üstünlüğü Kocabalkanın güneyinde bulunan Filibe ve İslimye sancaklarında, Rodop ve Pirin Makedonyası bölgelerinde de görülmektedir. Buradaki çiftlik sahiplerinin çoğunluğunu yine Türkler oluşturuyordu. Hatta Petriç-Menlik bölgesinde toprağın yüzde 75'i Türklerindi⁵. 1877/1878 Osmanlı-Rus Savaşı bu durumu Türkler zararına alt üst etti. Tuna cephesinde yedi ay süren bu savaşta 600 binden fazla Türk çok kanlı biçimde yerlerinden sökülüp göçe zorlandı, 350 binden fazla Türk ise katliamdan, açlıktan, soğuktan, salgın hastalıklardan kırıldı⁶. Bu savaş esnasında Türklerin tarlaları, bağları, bahçeleri, hayvanları, evleri, dükkanları ve öteki malları Bulgarlar tarafından geniş ölçüde yağma edildi. Aynı zamanda vakıfların emlakı da Bulgar köylüleri ve kentlilerince zaptedildi. Bu maddi kaynaklara elkoyma hareketi 1878 yılında büyük bir yoğunluk kazandı⁷. Geçici Rus Askeri yönetimi Bulgarların Türk mülklerini ele geçirmelerine gözyumduklar, hatta Bulgar köylülerinin daha fazla toprak zaptetmelerini teşvik edici hareketlerde bulundular. Bu amaçla 1878'de acele olarak her kazada yeni Bulgar mahkemeleri oluşturulmaya, toprak mülkiyet iddiaları ele alınmaya ve bu davaların seri mahkeme usulüyle kitlesel olarak hükme bağlanmasına başlandı. Davalar yerel gazetelerle ilan edilerek altı hafta içinde tarafların mahkemeye gelmeleri ve mülkiyet iddialarının bulunması güç olan kesin ve belirli kanıtlarla ispatlanması istendi ve gelmeyen Türklerin giyabında aleyhte seri kararlar verildi. Zorunlu göçe tabii tutulan Türklerin Ayastefanos ve Berlin andlaşmalarında geri dönebilmeleri konusunda olumlu hükümlerin bulunmasına rağmen, ayrıca dönmelerini güçleştiren uygulamalara ve gerçek dışı suçlamalara gidildi.

⁴ Nikolay Todorov, *Balkanskiyat grad XV-XIX vek (XV-XIX. asırda Balkan şehri)*, Sofiya, 1972, s. 376-377.

⁵ *İstoriya na Bılgariya (Bulgaristan'ın Tarihi)*, Sofiya, 1987, Cilt 6, s. 41-42, 48.

⁶ Tevfik Bıyıkhoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Ankara, 1987, Cilt 1, s. 28.

⁷ *Stopanska İstoriya na Bılgariya (Bulgaristan'ın İktisadi Tarihi)* Sofiya, 1981, s. 220, *İstoriya na Bılgariya*, 1987, Cilt 6, s. 454-455.

Mesela Rus Askeri Yönetiminin 2 Ağustos 1878 tarihli kararnamesiyle “yağma ve yerli halk üzerinde çirkin olaylara karışmış kaçan Türklerin dönmeleri durumunda hemen tutuklanacakları ve askeri mahkemeye verilecekleri” ilan edildi⁸. Bu gibi tehditlerle Ruslar ve Bulgarlar savaş esnasında zorla göçe tuttıkları yüzbinlerce Türkün geri dönmelerini engellediler. Yerlerinde kalan Türkler ise, nüfusca bir azınlık durumuna düşürüldükleri gibi, ekonomik bakımdan da yoksul ve zor durumda bırakıldılar. Sofya da yayınlanan “Rehber” gazetesi Türklerin 1930 yılı başlarına kadar ki dönemde iktisadi vaziyetini şöyle özetlemektedir: “Bulgaristanın geçirdiği yarım asırlık devresini gözden geçirecek olursak ilk teşkil devrelerinde bizim ticaret ve sanayi itibariyle kuvvetli olduğumuzu,... memleketin umum serveti olan arazi ve emlakının büyük bir kısmının elimizde bulunduğunu, az bir uyanıkla memleketin iktisadisinede hakim olmak ve sahitine malik bulunduğumuzu görürüz. Aradan geçen elli sene gibi kısa bir müddet zarfında elimizdeki bu ana servet yıldırım sürati ile uçtu, eridi. Bugün, maalesef görüyoruz ki, şehirlerde ekseriyetle bir amele sınıfı teşkil ediyoruz. Arada kiraz beni gibi görünen tek tük esnaflarımız, nüfusumuza, kalabalığımızı nispetle hiç sayılacak kadar azdır. Köylerde arazi ve servetimizi elden çıkarmamış isekte bu sahada da vaziyetimiz memnuniyet ve iftihar verici değildir. Epeyce tetkik olunursa köylerde de servetimiz erimekte, iktisadi hakimiyet diğer unsurun eline geçmektedir”⁹. Bu durum yıllarca sürüp gitti ve Bulgaristan Türkü bir daha ekonomik durumunu diriltmedi. Diriltmesine de imkan verilmedi. 1879-1945 yılları arasında Bulgaristan Türklerinin yaklaşık yüzde 90 kadarı küçük çiftçi olarak kaldı. 31 Aralık 1934 tarihinde yapılan sayımlara göre Bulgaristan Türk Çiftçi ailelerinin durumu şöyle açıklanmaktadır¹⁰.

⁸ Stopanska İstoriya na Bılgariya,... s. 222.

⁹ Rehber, s. 55.3.01.1930.

¹⁰ Tablodaki rakamlara Güney Dobrucada’ki Türkler ve toprakları dahil değildir. Onlar 1940 yılına kadar Romanya sınırları içindeydi.

Tablo 2 : Sahip oldukları toprak miktarına göre Bulgaristan Türk çiftçi aileleri(31.12.1934)¹¹.

Dekar olarak sahip oldukları toprak miktarı	Çiftçi aileler		Sahip oldukları toprak miktarı		Ortalama bir aileye
	Dekar	Nispi pay	Dekar	Nispi pay	Dekar
1. 10 dek. kadar	14373	16,83	82668,7	3,09	6
2. 10-20 "	20267	23,73	273552,2	10,22	13
3. 20-50 "	32584	38,15	946885,3	35,40	29
4. 50-100 "	14539	17,02	896673,0	33,52	62
5. 100-150 "	2680	3,14	291762,8	10,90	109
6. 150'den fazla	269	1,13	183722,8	6,87	190
Toplam :	85412	100,000	2675264,8	100,00	—

Cetvelden görülüyorki, Türk asıllı çiftçi ailelerinin büyük çoğunluğu 50 dekara kadar toprağa sahiptiler. 10 dekara ve 10 dan 20 dekara kadar toprağa sahip çiftçi aileleri en fakirdiler ve yoksul köylü kitlesini oluşturuyorlardı. 20 dekara kadar toprağa sahip köylü ailelerin büyük bir çoğunluğu ve 20 den 50 dekara kadar toprağı olanların da bir kısmı bu topraklardan geçimlerini tamamiyle sağlayamıyorlar ve giderek sanayi işlerine ve özellikle tütün ve diğer sanayi dallarında iş aramak zorunda kalıyorlardı. 1934 yılı sayımlarına göre bu fakir çiftçi ailelerin sayısı Türk asıllı çiftçi aile sayısının yüzde 78.71'ini, yani 3/4'ünden fazlasını oluşturuyordu ve Türklere ait olan toprağın yüzde 48.71'ine, yani 1/2'inden daha azına sahiptiler.

50'den 100 dekara kadar toprağa sahip orta halli köylüler Türk asıllı çiftçi ailelerinin yüzde 17.02'sini, yani yaklaşık olarak 1/6'ini oluşturuyorlardı ve Türk çiftçi ailelerine ait olan tüm toprağın yüzde 33.52'sine, yani 1/3'ine sahiptiler. Genellikle bu kategorideki aileler kendi toprağı ile daha rahatça geçiniyorlardı. Hatta bu kategoriden 1/5 kadarını oluşturan ve toprağın 1/3 kadarına sahip bulunan 80 ve 100 dekarlı aileler, özellikle verimli tarım bölgelerinde, varlıklı çiftçiler düzeyine yaklaşıyorlardı.

100 dekarın üstünde toprağa sahip çiftçi aile kategorileri ise zengin tabakayı teşkil ediyorlardı. Sayıları itibariyle bu son iki kategori 1934 yılında

¹¹ Müellif tabloyu 31.12.1934 sayım sonuçlarına göre düzenlemiştir. (SDIA, fond 453, opis 3, a.e.1174).

Türk asıllı çiftçi ailelerin yüzde 4.27'sini, yani 1/25 kadar küçük bir azınlığını oluşturuyorlar ve Türklere ait toprağın yüzde 17.77'sine sahiptirler.

Çiftçi ailesi için en önemlisi işlediği toprak olmakla beraber, ailelerin ekonomik durumlarını en doğru bir biçimde belirtmek için tek bir gösterge değildir. Çiftçi ailelerin ekonomik durumlarını daha tam olarak belirtmek için sahip oldukları hizmet(iş) hayvanı, makine ve taşıt araçlarını da dikkate almak lazımdır. Çünkü bu üretim araçları olmadan tarım üretimi gerçekleştirilemez. Fakat tüm Bulgaristan Türklerinin sahip olduğu üretim araçlarını gösteren istatistik veriler bulunmadığı için bu hususta ahaliyi yüzde 95'i Türk asıllı olan Kırcaali, Mestanlı ve Koşukavak ilçelerine ait verilerden belirli bir fikir edinebiliriz.

Tablo 3 : Bu üç ilçede hizmet hayvanı ve taşıt araçlarından yoksun çiftçi aileleri (31.12.1934) ¹².

Sahip oldukları toprak miktarı	Çiftçi aile sayısı	İşledikleri toprak miktarı (dek.)	Kendi hizmet hayvanı olmayan aileler				Makinesi olmayan aileler		
			sayıları	nispi payı	toprak (dek.)	nispi payı	sayıları	nispi payı	
1. 10 d. kad	3453	21652,0	1637	47,41	8332,6	38,48	1593	46,13	
2. 10-50 "	16864	374265,8	1619	9,60	27597,8	7,37	1265	7,50	
3. 50-100 "	827	51041,9	23	2,78	1318,9	2,58	13	1,57	
4. 100-150 "	44	5252,8	—	—	—	—	—	—	
5. 150'den fazla	100	6927,1	1	1,00	260,0	3,75	5	5,00	
Toplam : 21198			459140,6	3280	—	37509,3	—	2876	—

Veriler gösteriyor ki, 10 dekara kadar toprağa sahip ailelerin yaklaşık yarısında hizmet hayvanı ve makine yoktu. Toprağın 38.48'ine sahip olan bu aileler üretim araçları olmadığından dolayı topraklarını başkalarına veriyorlardı. Bunlar başlı başına çiftçilikle geçinemedikleri için bir kısmı zengin çiftçilere ırgatlık, çobanlık ederek, yani ücretli tarım işçisi olarak geçimlerini sağlıyorlardı. Diğer kısmı ücretli işçi olarak taş ocaklarında, maden ocaklarında, zanaatçı ve sanayi işletmelerinde çalışıyorlardı. 10 dekara

¹² Tablo 31.12.1934 sayım sonuçlarına göre düzenlenmiştir. SDIA, fond. 453, opis. 3, a.e. 1113, 1114.

kadar toprağa sahip olan köylülerin ancak yüzde 10-12'si kendilerinde olmadığı veya yetersiz olduğu için üretim araçları ve toprak kiralityorlardı¹³.

Bu kategoriye yakın çiftçi aileleri 10-50 dekar toprağı olan çiftçilerdi ve bunların da kimisinde hizmet hayvanı, makine ve taşıt aracı yoktu. Tabloda anlaşılacağı üzere, gösterilen üç ilçede 1934 yılında bu kategorideki çiftçi ailelerinin yüzde 7.50'sinde üretim aracı yoktu ve bunların yüzde 75'i 10-20 dekar toprağı sahiptiler. Ve yine 10-50 dekara kadar toprağı olanların yüzde 10 kadarının da hizmet hayvanı yoktu ve bunların yüzde 75'i yine 10-20 dekar toprağı sahiptiler. Verilerden görüldüğüne göre 10 dekardan 50 dekara kadar toprağı sahip çiftçi ailelerinden çoğunun ekonomik durumu pek iyi değildi. Onun için bu kategoriden de çok sayıda köylü başka iş alanında veya büyük çiftlik sahiplerinde çalışmak zorunda idiler.

50-100 dekar topraklı ailelerin ancak az bir kısmında, yüzde üç kadarında, iş hayvanı yoktu ve yüzde 1.57'si makine ve taşıt aracından yoksundu, diğer kısmında, daha varlıklı, zenginlere yakın orta halli çiftçilerde ise fazla üretim aracı vardı ve bunları kiraya verirlerdi. Son kategorideki çiftçilerin az bir kısmında da hizmet hayvanı ve makine yoktu. Bu aileler toprağının hepsini veya birkismini kiraya verirler, kalanını da başkalarından kirayla üretim aracı alıp ücretli işçilerle işletirlerdi. Yani büyük toprak sahipleri çiftliklerinde bir hayli ücretli işçi çalıştırmak zorundaydılar. Gezgin zümre denilen bu geçici ücretli tarım işçilerinin bu yıllarda Bulgaristan Türklerinin sosyal yapısında önemli yeri vardı. Onların sayısı tarım dışında çalışan Türk işçi sayısından çok daha yüksekti. Mesela 31 Aralık 1934 yılı sayımlarına göre, Bulgaristan'da Türk asıllı 40459 işçi vardı. Bunlardan 24070 kişi, yani yüzde 60 kadarı tarımda çoban (3675) ve gündelikçi olarak (20395 kişi) geçimini sağlardı. Geri kalan 16389 kişi tütün sanayinde, inşaatta, ulaştırma, ticaret v.s. sektörlerde çalışırdı.

Bulgaristan Türklerinden küçük dükkan sahibi bir hayli zanaatçı da vardı. Bunların çoğu terzi, kunduracı, saraç demirci, berber v.s. idi ve 31 Aralık 1934'te bunların sayısı 4942 dolayında idi. Bu işyerlerinde 5695 kalfa ve çirak çalışıyordu. Türk asıllı memurların sayısı ise 1721 kişi idi.

Bulgaristan Türkleri arasında sanayici ve tüccar gibi işadamları da bulunmaktaydı, fakat onların sayısı ve nispi payı çok düşüktü. 1934 yılında Türk asıllı sanayicilerin sayısı tahminen 292 civarındadır. Bunlar tütün

¹³ SDİA na RB, fond. 210, opis. 1, a.e.2199.

mazaları, deri, değirmen, tekstil v.s. küçük sanayi müesseselerin sahipleri-
dir. 1934 yılında zahire tüccarı, cambaz, tütün tüccarı ve aracaları gibi
büyük ve küçük tüccar Türklerin sayısı 2288 idi¹⁴.

Görüldüğü gibi, 1877/1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Bulgaris-
tan Türklerinin sosyo-ekonomik yapısında sanayici, tüccar v.s. işadami
olabilen Türklerin sayısı çok azdır. Türklerin yüzde 90'ı köylerde yaşıyor-
du ve çalışan kısmının da yüzde 90'ı tarımla uğraşıyordu¹⁵. Tarım da çalı-
şan Türklerin de yüzde 90'ı küçük çiftçi sahipleriydi. Cedvelde de (Tablo
2) görüldüğü gibi, 50 dekara kadar toprağa sahip fakir köylülerle 50'den
100 dekara kadar toprağı olan orta halli çiftçiler köylü Türk ahalisinin
yüzde 95,73'ünü oluşturuyordu. Onlar başlıca kendi ihtiyaçlarını karşıla-
yan tarım ürünlerini kendi alın teriyle üretiyorlardı, devlete ve bankalara
olan borçlarını ödeyebilmek için de ürettikleri ürünün pek az bir kısmını
pazara çıkarıyorlardı. Yani küçük çiftçi zümresi kendi kendine yeter sayı-
labilecek bir durumda idi.

Komünist rejimde bu durum kökten değiştirildi. 1944 yılında
komünistlerin iktidara gelmesiyle Bulgaristan özel mülkiyete dayalı ekono-
mik sistemden devletçi sosyalist ekonomik sisteme doğru yöneldi. Tabii 9
Eylül 1944'te iktidar değişikliği olur olmaz ve Vatan Cephesi Hükümeti
kurulur kurulmaz bu değişiklik derhal olmadı, çünkü bu hükümetin için-
de komünistler önemli bir ağırlığa sahip olmakla birlikte, burada diğer si-
yasi güçler de bulunmaktaydı.

Bu nedenle, ekonominin kamulaştırılması için komünistlerin iktidarda
mutlak egemenliklerini sağlamaları gerekmektedir. Bu da 1946 seçimleriyle
gerçekleştirildi. Seçimlerden sonra ekonominin kamulaştırılmasına hız
verildi. Kamulaşma, sanayide, ticarete ve bankacılıkta çok daha kısa süre-
de gerçekleştirildi, tarımda ise nispeten biraz daha uzun sürdü. Bu farklı-
lık iki kesimin özelliklerinden dolayı böyle gelişti. Fakat Bulgar ekono-
mindeki kamulaştırma hareketi öteki sosyalist ülkelere kıyasla daha hızlı ge-
lişerek kısa sürede tamamlandı. Bu olayda 1947 yılında Bulgar parlamen-
tosu tarafından sanayi müesseselerin ve bankaların millileştirilmesi ile ilgili
kabul edilen yasanın büyük rolü oldu. Yasanın kabul edilmesi ile sanayi
işletmeleri, onların yanı sıra bir çok zanaat işletmeleri ve bankalar millileş-

¹⁴ SDİA (Merkezi Devlet Tarih Arşivi), fond. 453, opis 2, a.e. 225, s. 1-17.

¹⁵ 1934 sayımlarına göre Bulgaristan Türklerinin nüfusu (Güney Dobruca hariç)
618.268 kişi olarak gösterilmektedir. Bu rakama Müslüman Romak Türkleri, Müslüman
Çingeneler, Tatarlar, v.s. dahil değildir. (SDİA, fond. 453, opis 2, a.e.225, s. 1-17).

tirildi. Bunların arkasından iç ve dış ticareti ve ulaştırma devletin eline geçti. Özel dış alım ve dış satım kuruluşları ortadan kaldırıldı ve özel kesimin toptan ticaretine son verilerek kamulaşma işi tamamlanmış oldu. 1949 yılı sonunda ve 1950 yılının başında özel kesimin perakende ticaret yapma hakkı da kaldırıldı, bu işleri devlet işletmeleri ve tüketim kooperatifleri üstlendiler. Böylece endüstri ve ticaret alanında sosyalist sektör egemen duruma sokuldu ve 1956'da artık sanayi üretiminin yüzde 97.7'si, perakende ticarete de yüzde 99.5'i burada topladı.

Tarımda da örgütlenmeye gidildi. Bu örgütlenmenin ağırlık payları farklı olmakla birlikte birinci aşamada kolektif tarım işletmeleri olan Emek Kooperatif Tarım İşletmeleri (TKZS) ve Devlet Tarım İşletmeleri (DZS), ikinci aşamada ise (1970'lerden sonra) Tarım Sanayi Kompleksleri (APK) oluşturuldu. Emek Kooperatif Tarım İşletmelerin kurulması düşüncesi daha 1945'te ortaya konuldu ve uygulama sınırlı çevrelerde rağbet gördü. Köylünün büyük kısmı küçük işletmelerinde güç durumda da olsa bu uygulamaya hiç de sempati duymadılar. Bu durum bir kaç yıl böyle sürdü. Komünist Partisinin Beşinci Kongresi (1948) kararları doğrultusunda bundan sadece 2-3 yıl sonra kaba güç kullanılarak kooperatifleştirmede "kitleleştirme" hareketi başlatıldı ve bunun neticesinde 1959 yılında toprağın yüzde 96'sı kooperatifleştirildi.

Kooperatifleştirme politikası en çok Bulgaristan Türklerini etkiledi, çünkü onun yüzde 90'ı tarımla uğraşıyordu. Türklerin özel mülkiyeti kolektifleştirilince onlar kendi tarlalarından, bağlarından, bahçelerinden, şehirdeki Türkler ise kendi özel dükkanlarından, atölyelerinden, işletme yerlerinden yoksun kaldılar. Artık Türklerle Bulgarlar aynı kooperatiflerin üyesi ve işçisi oldular. Tarım ve meslek kooperatiflerinden artakalan Türk nüfusu, özellikle gençler, başka bölgelere, başka sektörler yöneltildi. Buda kırsal alanlardan kentlere doğru, Türk bölgelerinden başka bölgelere doğru sürekli bir göç (migrasyon) akımına neden oldu. 1956-1965 döneminde migrasyon akımı 108.828 Bulgaristan Türkünü kapsadı. Bunlardan 10.718'i kentlerden, 98.110'u köylerden başka yere göç ettiler.

1965-1975 döneminde ise 13, 277'si kentlerden, 96,422'si köylerden olmak üzere yeni 109,699 Türk biryerden başka yere göçtüler. Dolayısıyla 1956-1975 yılları arasında Bulgaristan'da toplam 218,527 Türk yer değiştirdi. Bunlardan 144.431'i bulunduğu ilin hudutları içindeki kentlere ve köylere, 74,096'sı ise değişik illerin köy ve kentlerine göç ettiler¹⁶. Yaşanan

¹⁶ Veriler Bulgaristan'da 1.12.1965 ve 2.12.1975'te yapılan nüfus sayımı sonuçlarından alınmıştır.

bu iç göçü sonucu pek çok Bulgaristan Türkü sanayi, ulaştırma, inşaat ve diğer sektörlerde çalışmaya başladı, fakat bu kitlenin de belirli yerlerdeki nüfus yoğunluğu bir ölçüde kırıldı. 1956-1975 döneminde çalışan Türk nüfusu sektörlere göre şöyle bir gelişme gösterdi.

Tablo 4 : Sektörlere göre aktif (çalışan) Türk nüfusu¹⁷.

SEKTÖRLER	1956		1965		1975	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%
1. Sanayi sektörü	22967	6,8	46156	12,0	75470	20,9
2. İnşaat sektörü	4102	1,2	22666	5,9	29274	8,1
3. Tarım sektörü	282310	84,3	283646	73,9	203563	56,1
4. Orman sanayi	—	—	1310	0,3	2597	0,7
5. Ulaştırma ve haberleşme	5545	1,7	8706	2,3	14210	3,9
6. Ticaret	3199	1,0	6021	1,6	12651	3,5
7. Diğer üretim dalları	42	—	196	—	216	—
8. Konut ve hizmet sektörü	3176	0,9	4365	1,1	3457	0,9
9. Bilim, bilimsel hizmetler, eğitim, kültür ve sanat	5940	1,8	6541	1,7	10903	3,0
10. Sağlık, sosyal güvenlik ve spor	431	0,1	1600	0,4	4377	1,2
11. Diğer hizmetler	7168	2,1	2797	0,7	3859	1,7
Toplam ¹⁸ :	335180	—	384004	—	360607	—

Verilerden görüldüğü gibi, bu migrasyon akımı tarım sektöründe çalışan Türk nüfusunda bir azalma durumu ortaya çıkardı. 1956-1975 döneminde bu sektörde istihdam edilen Türklerin aktif nüfusunda üçtebirlik bir düşüş belirdi ki, bu nispi payın yüzde 84.3'den yüzde 56.1'e düşmesi sonucunu doğurdu. Aynı zamanda sanayi sektöründe istihdam edilen işçilerin hem mutlak sayısında, hem de nispi payında artış oldu. 1956'da sanayi sektöründe Türk işçi yüzdesi 6.8 iken 1975'te 3 kat artarak yüzde 20.9'a yükseldi.

¹⁷ Tablo 1.12.1956, 1.12.1965, ve 2.12.1975 nüfus sayımı sonuçlarına göre düzenlenmiştir.

¹⁸ Resmi Bulgar sayımlarına göre, Bulgaristan Türk nüfusu 1956'da 656025, 1965'te 780928, 1975'te 730728 kişi olarak gösterilmektedir. Bu nüfusun 1956'da 335180'i, 1965'te 384004'ü ve 1975'te 360607'si çalışan (aktif) Türk nüfusu olarak verilmektedir.

Sanayi sektöründe en fazla Türk işçisi makina imal ve metal işletme sektöründe istihdam edilmektedir. Bu işçilerin 1956 yılında sayıları 3162 iken 1975'te 5.5 kat artarak 17423'e çıktı. Gıda sanayinde çalışanların sayısı 1956'da 4594 iken 1975'te 3 misli artış göstererek 13284'e yükseldi, tekstil sanayinde rakamlar 1929 iken 5.5 misli artışla 10541 oldu, kimya sanayinde 199'dan 3147'ye yükseldi, metalurjide 1785'den 1.5 kat artarak 2368'e ulaştı.

Binlerce Bulgaristan Türk kadını da erkeklerle birlikte sanayi sektöründe çalışmaya başladı. 1975'te sayıları 1956'ya göre 10 kat 1965'e göre 3 kat arttı. 1975'te tekstil sanayiinde 8481, gıda sanayiinde 7384, makina imalâtı ve metal işleme sanayiinde 3588, kimya sanayiinde 1538 v.s. Türk kadını çalışıyordu. 1975'te sanayide istihdam edilen Türk işçilerinin 33019'u, yani yaklaşık yüzde 44'ü Türk kadınlarından oluşmaktaydı.

Kimya sanayinin gelişmesi, kimyasal maddelerin tarımda yaygın biçimde kullanılması, kimya, kauçuk ve petrol sanayiinde çalışan Türk işçilerinin sayısının artmasına neden oldu. 1965-1975 döneminde bu sektörlerde istihdam edilen Türk işçilerin sayısı 5 kat arttı. Hafif sanayi sektöründe çalışan Türklerin sayısı da artış eğilimi gösterdi. Tekstil dalında 1965'te 2262 kişi çalışırken 1975'te 3.5 misli bir artışla 7974 kişiye ulaştı. Terziler de artış 5 misli, ayakkabıcılarda 2 misli, gıda sanayiinde 1.5 misli artış oldu. Diğer hafif sanayi dallarında istihdam edilen Türk işçilerin sayısı da benzer şekilde artış eğilimi gösterdi.

İnşaat sektöründeki Türk işçilerin sayısında da bir hayli artış oldu. 1975'te bu sektördeki Türk işçilerin sayısı 1956'ya oranla 7 kat ve 1965'e oranla 1.5 kat arttı. Bilhassa armatüristci (demir-beton inşaatı mütehasısı), sıvacı, betoncu (beton işleriyle uğraşan kimse), mozaik işçisi, boyacı, marangoz v.s. işçilerin sayısı çok arttı. 1956'da bu gibi inşaat işçilerin toplamı birkaç bini aşmaz iken 1965'te onların sayısı 21545'e, 1975'te 26731 kişiye ulaştı.

Değişik sektörlerdeki olumlu gelişmeler ulaştırma sektöründe de görüldü. Kara ve demiryolu taşımacılığında çalışanların sayısı 1956'da 173 iken 1965'te 2903'e 1975'te 11431'e yükseldi. Sadece şoför sayısı 1956'da yüz civarında iken 1965'te 2526'ya, 1975'te 9980'e ulaştı. Deniz ulaşımında çalışanların sayısı da az değildir. Ticaret ve hizmet sektöründe çalışanların sayısında da artış oldu. 1965 yılında bu sektörde istihdam edilen Türklerin sayısı 4407 iken 1975 yılında iki kat artarak 9297'ye ulaştı.

Bulgaristan Türklerinin yaşadığı yörelerdeki sosyo-ekonomik değişiklikler, tarım sektöründe çalışanların sayısında ve dağılımında da bazı değişikliklere neden oldu.

Tablo 5: Tarım sektöründe istihdam edilen Türk aktif nüfusunun uğraş türlerine göre dağılımı¹⁹.

UĞRAŞ TÜRLERİ	1965	1975
1. Tarımsal bitki yetiştirme birim başkanları	843	978
2. Traktör birimleri başkanları	63	70
3. Hayvan yetiştirme birim başkanları	248	281
4. Grup başkanları	1133	563
5. Traktör sürücüler	4466	10996
6. Eker biçer sürücüler	145	560
7. Tarım makinaları kullananlar	1311	652
8. Bitki yetiştirenler	232188	153430
9. Hayvan yetiştirenler	18800	17874
10. Belirgin olmayan tarımsal uğraş olanlar	143315	4553
Toplam :	273512	189957

Veriler 1975'te tarım sektöründe istihdam edilen Bulgaristan Türklerinin sayısının yüzde 56.1 olduğunu ortaya koymaktadır.

Yani Bulgaristan Türklerinin yine büyük çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır. Tabii 1975 yılında 1956 yılına kıyasla bu sektörde çalışan Türklerin yüzde 31 oranında azaldığı da görülmektedir. Bu azalma son yıllarda makinalaşmanın hızlı olduğu bitli ve hayvan yetiştirme dallarını kapsamaktadır. Bulgaristan Türklerinin yaşadığı köylerde de makinalaşmanın etkili olması, işlerin bölünmesini ve daha gelişmiş mesleki yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu da tarım sektöründe çalışanların uzmanlaşması sonucunu doğurmuştur.

Bulgaristan Türkleri üretim alanı yanısıra sosyal hizmetler alanında da yer almıştır. Fakat bu pay onların sosyo-ekonomik yapısında çok

¹⁹ Tablo, yazar tarafından, 1.12.1965 ve 2.12.1975 nüfus sayımı sonuçlarına göre düzenlenmiştir.

düşük nispeti teşkil etmektedir. Verilere göre 1956-1965 döneminde Türk aktif nüfusunun yüzde 96'sı üretim alanında istihdam edilirken 1975'te bu oran yüzde 93.7'e düşmüştür. Sosyal hizmetler alanında ise bu kitlenin aktif nüfusunun payı yüzde 4'den sadece yüzde 6.3'e yükselbilmiştir. Ülke ortalamasına göre bu pay çok düşük olmakla birlikte onun gelişmesi için özen gösterilmemiştir.

Genel olarak bugün Bulgaristan Türklerinin sosyo-ekonomik yapısı işçi ve kooperatif üyesi köylüler şeklinde iki grupta yoğunlaşmaktadır. Bu iki grup çalışan toplam Türk nüfusun yüzde 94'ünü oluşturmaktadır. Bu da Türklerin Bulgaristan için büyük bir işgücü teşkil ettiğini kanıtlamaktadır. Bulgaristan Türklerinin sosyal yapısındaki değişiklikler aşağıdaki tabloda daha açık bir şekilde görülmektedir.

Tablo 6: Bulgaristan Türk aktif nüfusunun sosyal gruplara göre dağılımı²⁰.

Sosyal Gruplar	1956		1965		1975	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%
1. İşçi	48882	14.6	100723	26.2	232414	64.4
2. Memur	7043	2.1	8360	2.2	17826	4.9
3. Köylü Tarım Koop. Üyesi	118426	35.3	261623	68.1	104504	29.0
4. Köylü özel mülk sahibi	153706	45.8	5970	1.6	2829	0.8
5. Zanaatkâr koop. üyesi	1459	0.4	4474	1.2	2361	0.7
6. Zanaatkâr koop. üyesi olmayan	5034	1.5	2264	0.6	433	0.1
7. Diğerleri	630	—	590	—	240	—
Toplam :	335180	—	384004	—	360607	—

Verilere göre aktif nüfus arasında işçi sosyal grubuna dahil olanların sayısı daimi bir artış göstermiştir. 1956'da sayıları yüzde 14.6 iken 1975'te yüzde 64.4'e çıkmıştır. Bu aşırı artışın nedeni son sayımda Tarım-Sanayi Kompleksi (APK) şeklinde örgütlenmiş birliklere üye olanların da işçi grubuna dahil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Buna rağmen Türklerin aktif nüfusu içinde işçi sosyal grubunun nispi payı artmaktadır. Diğer sosyal grupların gelişmesi ise farklı eğilim göstermektedir. Onların mutlak sayısı ve nispi payı daimi olarak azalma göstermektedir. Mesela Türk kooperatif

²⁰ Tablo 1.12.1956. 1965.1975. nüfus sayımı sonuçlarına göre düzenlenmiştir.

üyesi köylülerin nispi payı 1965'te 68.1'den 1975'te 29'a düşmüştür. Bu da Bulgaristan'ın sosyo-ekonomik gelişmesinden kaynaklanan tabii ve kaçınılmaz eğilimdir.

1956-1975 döneminde Bulgaristan Türkleri arasında aydınlar grubunda da çok az bir gelişme kaydedilmiştir. Buna kanıt olarak aktif Türk nüfus içinde memur sayısındaki gelişmeyi gösterebiliriz. Bilindiği gibi, memurların tamamı aydınlara dahil edilemez, fakat buna rağmen aydın sayısının biraz arttığını ve Bulgaristan Türklerinin sosyo-ekonomik yapısında önemli yeri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bulgaristan Türklerinin sosyo-ekonomik yapısındaki bütün bu gelişmeler, onların sosyal yaşamında da büyük değişmelere neden olmuştur. Eskiden Türkler Bulgarlardan her bakımdan ayrı ve uzak, kendi içine kapalı bir topluluktur. İki halk arasındaki ilişkiler asgari düzeydeydi. Türkler, çoğunlukla ayrı bölgelerde, ayrı köylerde, ayrı mahallelerde yaşıyordu. Türklerle Bulgarların karışık olduğu yerlerde de Türklerin iş yerleri, eğlenme-dinlenme yerleri, eğitim-öğretim kurumları Bulgarlarınkinden ayrıydı. Türkler kendi yaşayış biçimini titizlikle korudukları gibi, Bulgarlardan uzak durmak konusunda da pek duyarlıydılar. Ancak kentlerde Türklerle Bulgarlar arasında bir ölçüde iş ilişkisi vardı. Fakat komünist rejimi Bulgaristan Türklerinin bu içe dönük, kapalı yaşamını da alt üst etti. Ekonomik kaynaştırma veya eritme yoluyla, karşılıklı sosyal ilişkiler en ıssız köylere kadar genişletilip derinleştirildi. Kentlerde bulunan zanaat ve meslek sahipleri kooperatifler içinde kaynaştırıldı. Tarım ve meslek kooperatifleri içinde kaynaştırılmadan artakalan Türk nüfusu ise başka bölgelere, başka sektörlere kaydırılarak Bulgar çoğunluğu içine serpiştirildi. Bu politika 1980'li yılların sonuna kadar devam etti. 1989 yılının son aylarından itibaren Bulgaristan hızlı bir siyasi değişim süreci yaşamaya başladı. Bu değişim 10 Kasım 1989'da diktatör Jivkov rejimine son verilmesi ve iktidarın reformcu güçler tarafından ele geçirilmesi ile mümkün oldu. O günden bu yana Bulgaristanın sosyo-ekonomik ve siyasi hayatında birçok değişiklikler oldu. İlk önce Komünist Partisinin iktidar tekeline son verildi ve çoğulcu parti sistemine geçildi. Bununla birlikte ülkenin içinde bulunduğu ağır ekonomik durumdan kurtarılması için sosyalist ekonomik sisteminden, serbest piyasa ekonomik sistemine, kamulaştırmadan özelleştirmeye geçiş yolları araştırılmaya başlandı. Bütün bu gelişmeler Bulgaristanın ve Bulgaristan Türklerinin sosyo-ekonomik yapısında yeni bir yapılaşma döneminin başlangıcını ortaya koydu.

